

SHERPA
Rural Science-Society-Policy
Interfaces

MAP POSITIONSPAPIR

ÆNDRING I PRODUKTION OG DIVERSIFICERING AF ØKONOMIEN I LANDDISTRIKTERNE

SHERPA has received funding from the European Union's Horizon 2020 Research and Innovation Programme under Grant Agreement No. 862448. The content of the document does not reflect the official opinion of the European Union. Responsibility for the information and views expressed therein lies entirely with the author(s).

Redaktører

Nordregio | Louise Ormstrup Vestergård og Karen Refsgaard

Bidragssydere

Deltagerne i multi-aktør platform (MAP) Danmark

Positionspapir færdiggjort i oktober 2021

For mere information om MAP Danmark: <https://rural-interfaces.eu/maps/denmark>

En særlig stor tak skal lyde til alle medlemmer i MAP Danmark som bidrager engageret til arbejdet og diskussionerne med værdifulde input, perspektiver og deres tid.

En ekstra tak til Landdistrikternes Fællesråd og Bæredygtig Herning for at være vært for MAP Danmarks fysiske møder. Da de første møder i MAP Danmark skulle finde sted i foråret 2020, måtte de flyttes online på grund af corona pandemien. Derfor var det en stor fornøjelse og vigtigt for samarbejdet at mødes fysisk hos Landdistrikternes Fællesråd i Odder i juni 2021 og igen i Herning ved Bæredygtig Herning i september 2021.

Sammensætningen af MAP Danmark er dynamisk. Ved opstarten bidrog Landdistrikternes Fællesråd og Landbrug & Fødevarer med udvælgelse af medlemmer til MAP Danmark. Senere har flere medlemmer i MAP Danmark bidraget med nye forslag til medlemmer for at dække flere interesseområder og perspektiver.

Organisationerne som er repræsenteret i MAP Danmark i 2021 fordelt på repræsentantgruppe, er som følger:

Forskning

- Center for regional- og turismeforskning
- Center for landdistriktsforskning, SDU
- Institut for Mennesker og Teknologi, RUC

Samfund

- Landdistrikternes Fællesråd
- Landbrug & Fødevarer
- Sammenslutningen af Danske Småøer
- Balance Danmark
- Bæredygtig Herning
- Collective Impact
- Landbo Ungdom
- Tænk tanken Frej
- Danmarks Naturfredningsforening

Politik

- Bolig- og Planstyrelsen
- Landbrugsstyrelsen
- Region Midtjylland
- Svendborg Kommune
- Lejre Kommune
- Guldborgsund Kommune

For mere information om SHERPA projektet: <https://rural-interfaces.eu/>

Indholdsfortegnelse

Hovedbeskeder fra MAP Danmark	4
Temaer i positionspapiret og arbejdet i MAP Danmark	5
1. Grøn omstilling	6
1.1. Relevant baggrundsviden	6
Case eksempler :	9
Multifunktionel jordfordeling som redskab	9
'Bioscape' – et biodiversitetsprojekt i Region Midtjylland	9
GreenLab Skive	10
1.2. Sammenfatning af MAP Danmarks position	10
2. Uddannelse og kompetencer	12
2.1. Relevant baggrundsviden	12
Case eksempel : Residential college på Lolland-Falster	14
2.2. Sammenfatning af MAP Danmarks position	15
3. Attraktivitet: Bosætning og services	15
3.1. Relevant baggrundsviden	15
Case eksempel : Seniorbofællesskabet Havtorn i Ringkøbing.....	17
3.2. Sammenfatning af MAP Danmarks position	18
4. Iværksætteri	19
4.1. Relevant baggrundsviden	19
Case eksempel: Crowdfunding i landdistrikterne.....	20
4.2 Sammenfatning af MAP Danmarks position	21
5. Finansiering.....	22
5.1. Relevant baggrundsviden	22
5.2. Sammenfatning af MAP Danmarks position	22
6. Digitalisering	23
6.1. Relevant baggrundsviden	23
6.2. Sammenfatning af MAP Danmarks position	23
Anbefalinger fra MAP Danmark	24
Appendix.....	25
7. Referencer.....	26

Hovedbeskeder fra MAP Danmark: Ændring i produktion og diversificering af økonomien i de danske landdistrikter

- MAP Danmark fremhæver seks temaer som centrale for ændring i produktion og diversificering af økonomien i landdistrikterne i en dansk kontekst: 1) Grøn omstilling, 2) Uddannelse og kompetencer, 3) Attraktivitet, 4) Iværksætteri, 5) Finansiering og 6) Digitalisering.
- MAP Danmark er enige om, at flere nøgledimensioner mangler for den danske kontekst i forhold til dem som er identificeret i SHERPA projektets diskussionspapir. Bl.a. bosætning i landdistrikterne, services, finansiering, kompetencer og uddannelse, attraktive levevilkår og fællesskaber.
- For at skabe en succesfuld og effektiv landdistriktsudvikling og en god samfundsøkonomi i Danmark skal handlinger på tværs af de seks fremhævede temaer sammenkobles.
- Den grønne omstilling kommer i den grad til at bringe landdistrikterne i fokus igen med mange muligheder for at bidrage til reducerede klimagasudslip, øget biodiversitet, diversificering af økonomien, og skabelse af nye jobs. Mange løsninger er knyttet til brugen af lokale bioressourcer, landskab og lokale menneskelige kompetencer for at forvalte dem. Det omfatter nye produktioner og løsninger indenfor landbruget, cirkulære processer og nye virksomhedsstrukturer indenfor den nye bioøkonomi.
- Den grønne omstilling medfører store investeringer i landdistrikterne som kan bidrage positivt til landdistriktsudvikling, hvis de bliver tænkt godt sammen. Hvis ikke, kan indsatserne som pågår og i stigende grad vil pågå i landdistrikterne medføre en større skævvridning i det danske samfund med landdistrikterne som taber.
- En helhedsorienteret, langsigtet og multifunktionel tilgang til arealanvendelse og planlægning af det åbne land er nødvendigt for at nå i mål med den grønne omstilling og skabe tilgængelige og attraktive landdistrikter.
- En revision af Planloven og andre rammebetingelser kan med fordel blive udført for at sikre bedre tilpasning til landdistrikternes struktur og potentiale.
- At skabe attraktive levevilkår og støtte op om fællesskaber og den sociale kapital er vigtige forudsætninger for at understøtte udviklingen af økonomien i landdistrikterne
- Adgang til finansiering i landdistrikterne er afgørende, og skævvridningen på boligområdet mellem land og by skal håndteres.
- Digital infrastruktur er et must.

Temaer i positionspapiret og arbejdet i MAP Danmark

Seks temaer er fremhævet af MAP Danmark som centrale for ændring i produktion og udviklingen af økonomien i de danske landdistrikter. Temaerne er som vist i figuren grøn omstilling, uddannelse og kompetencer, attraktivitet, iværksætteri, finansiering og digitalisering.

I tillæg til de fire temaer som blev fremhævet i SHERPA diskussionspapiret (iværksætteri, beskæftigelse og nye forretningsmodeller, digitalisering og 'smartness', diversificering af landbrug, og landdistrikternes respons på klimaforandringer og bioøkonomi)¹ har medlemmerne af MAP Danmark tilføjet tre temaer som er vigtige for den danske kontekst: attraktivitet, finansiering, og uddannelse og kompetencer. Diversificering af landbruget og landdistrikternes respons på klimaforandringer og bioøkonomi er repræsenteret under temaet grøn omstilling.

Arbejdet i MAP Danmark

To fysiske møder er blevet afholdt i MAP Danmark i 2021. På det første møde i juni tog arbejdet udgangspunkt i SHERPA projektets diskussionspapir, hvor udfordringer, muligheder og centrale temaer i den danske kontekst blev diskuteret. Efter mødet blev alle MAP-medlemmer bedt om at bidrage til MAP positionspapiret med indsigter fra relevante analyser, rapporter og gode case eksempler. Et udkast til MAP Danmarks positionspapir blev udformet af facilitator og observatør for MAP Danmark på baggrund af bidragene og diskussionerne fra første møde. Udkastet blev sendt til MAP-medlemmerne inden det andet møde som blev afholdt i september. På mødet diskuterede vi hovedbeskederne under hvert tema, manglende perspektiver og på hvilke områder der mangler forskning. Et færdigt udkast blev cirkuleret til alle medlemmer i MAP Danmark i oktober for sidste gennemlæsning inden publicering.

På møderne deltog henholdsvis ti og ni MAP-medlemmer samt facilitator og observatør for MAPen.

Spørgsmålene der er blevet diskuteret på møderne i MAP Danmark er:

1. Hvad er de centrale udfordringer og muligheder for at udvikle landdistrikternes økonomiske grundlag, og hvordan kan de mest effektivt blive adresseret? Er de fire områder identificeret på EU-niveau i SHERPA diskussionspapiret også de mest relevante i Danmark, eller skal andre områder tilføjes?
2. Hvordan kan man fra politisk hold støtte diversificeringen af landdistrikternes økonomiske grundlag, herunder løsninger der er behov for på nationalt, regionalt og lokalt niveau, samt EU-niveau? Hvad kan den offentlige administration (på alle niveauer) gøre for at facilitere og støtte positive forandringer i landdistrikternes økonomiske grundlag?
3. På hvilke områder mangler der forskning?

¹ https://rural-interfaces.eu/wp-content/uploads/2021/07/SHERPA_DiscussionPaper-diversification.pdf

1. Grøn omstilling

I følge EU's Green Deal² refererer en retfærdig grøn omstilling til en omstilling af vores økonomier til klimaneutralitet, samtidig som man sikrer at ingen holdes udenfor. Samme forståelse af den grønne omstilling er central i den Nordiske Vision³, underforstået at regionens økonomi kan fortsætte at vokse og den sociale inkludering forstærkes uden at ressourcerne udtømmes og miljøet ødelægges. I denne omstilling vil aktiviteter som er stærkt afhængige af fossile brændstoffer gradvis reduceres, eller substitueres med andre teknologier. Endelig er der nye typer af aktiviteter og udvikling som er konkurrencedygtige og hvor rurale områder har potentiale for at positionere sig. Her er bio- og cirkulær økonomi som baserer sig på de fornybare biologiske ressourcer fra land og vand i rurale områder særdeles centralt. Danmark har en lang historie i udnyttelsen af landbrugsressourcer både biologisk og institutionelt samtidig som nye processer, nye produkter og nye former for organisering af bio- og cirkulære aktiviteter er i stærk udvikling.

Herunder er samlet de områder som MAP Danmark har fremhævet som særlig vigtige for den grønne omstilling.

1.1. Relevant baggrundsviden

Reduceret drivhusgasudledning

I juni 2020 trådte en ny klimalov i kraft i Danmark⁴. Hermed er klimamålet om at reducere drivhusgasudledninger med 70% inden 2030 målt i forhold til 1990 og et mål om klimaneutralitet i 2050 blevet en del af den danske lovgivning. Klimarådet, som er et uafhængigt ekspertorgan hvis formål er at rådgive regeringen i omstillingen til et klimaneutralt samfund, skal hvert år give en faglig vurdering af fremskridtet mod at opnå målet. I den seneste statusrapport fra februar 2021 vurderede Klimarådet, at regeringens klimainsats ikke ansælgiggør, at klimalovens 70% mål i 2030 kan nås, hvorfor nye initiativer må blive iværksat (Klimarådet 2021).

For at opfylde de ambitiøse klimamål, må alle sektorer gennemgå en omstilling herunder væsentlige sektorer som landbrug, energi, transport, byggeri og industri. I oktober 2021 vedtog Folketinget en aftale om landbrugets bidrag for at nedbringe udledning af drivhusgasser med 55-65 procent fra 2018 til 2030, om reduktion af udledning af kvælstof og om investeringer i grønne teknologier, som skal bidrage til den grønne omstilling af landbruget⁵. Det er samtidig også erhvervsorganisationen Landbrug & Fødevarers vision, at det danske fødevarerhverv skal være klimaneutralt i 2050, hvor det første delmål er at reducere udledningen med 50% målt fra 1990 til 2030.

Arealanvendelse

Accelerationen af udtagningen og vådlægningen af landbrugets kulstofrige lavbundsjorder er et centralt virkemiddel i Klimarådet anbefalinger for at muliggøre opnåelsen af 70-procentmålet og en del af Folketingets aftale. Det er samtidig også et område som Landbrugsstyrelsen arbejder med - særligt ved brug af redskabet multifunktionel jordfordeling (beskrevet herunder), hvor målet er at gennem den ændrede jordfordeling at tage samtidig hensyn til vandløb, biodiversitet, sammenhængende natur, skovrejsning, landdistriktsudvikling, mm. Det statslige redskab har dog mødt lokal kritik for at være for rigid i forhold til flere kriterier, som f.eks. finansieringsplan og naturlige forudsætninger (Christensen 2021). Collective Impact, som er et 8-årigt projekt støttet af Realdania arbejder med, hvordan man metodisk kan støtte den multifunktionelle jordfordeling ved

² https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

³ <https://www.norden.org/sv/var-vision-2030>

⁴ <https://kefm.dk/Media/1/D/aftale-om-klimalov-af-6-december-2019%20FINAL-a-webtilg%C3%A6ngelig.pdf>

⁵ <https://fm.dk/media/25215/aftale-om-groen-omstilling-af-dansk-landbrug.pdf>

brug af arbejdsformen af samme navn: collective impact eller kollektiv effekt. Den grundlæggende ide er at komplekse samfundsforandringer kræver dialog og samspil mellem mange aktører i forhold til en fælles målsætning⁶.

Studier af helhedsorienteret planlægning fra Danmark viser, at jordejernes rationale er af afgørende samfundsmæssig betydning for, hvordan de og deres jorder kan inddrages i helhedsorienterede planlægningsprocesser (Kristensen et al., 2015; J. Primdahl et al., 2019). Dette bliver meget vigtigt i fremtiden, hvor en sådan planlægning for 'det åbne land' må forventes at blive mere fremtrædende i forhold til alt fra klimasikring, udtagelse af lavbundslande, jordreform og CO₂-reduktion til biodiversitet og nye bosætningsformer. Tidlig inddragelse af lokalbefolkningen i forbindelse med ændret arealanvendelse vurderes at være meget vigtig for at bevare et positivt samspil mellem lokalbefolkning og grøn omstilling. Et studie af stedeffekter af nye ejerskabsformer der bl.a. ser på, hvordan man kan opnå en række synergier mht. miljø- og naturmål og landdistriktsudvikling kan findes i Broegaard, Larsen & Hedetoft (2021).

Potentialet i bio- og cirkulær økonomi

Totalt set sikrede fødevareerhvervet, inkl. landbrug, fiskeri, fødevarevirksomheder og agroindustri i alt ca. 189.000 arbejdspladser i 2019⁷. Fordelingen varierer imidlertid betydeligt mellem kommuner, med op til 10% i en del land- og yderkommuner. Af dette udgør det traditionelle landbrugskompleks ca. 125.000 arbejdspladser, et kompleks som har mistet arbejdspladser, 15% fra 2007-2020⁸. Samtidig øger antallet af arbejdspladser i den nye bio- og cirkulære økonomi. Analyser fra Nordregio viser at Danmark har haft en øgning fra 2008-2017 på over 16 % (Refsgaard et al. 2020). I disse analyser indgår både nye produkter som f.eks. biogas, græsproteiner, bioplastik m.fl. og tjenester som f.eks. genbrugsbutikker for tekstiler og rekreation i skov og mark. Traditionelt landbrug, skovbrug og fiskerisektorer er også stadig meget vigtige for denne udvikling da de bidrager med de centrale ressourcer til nye processer, produkter og tjenester.

Der er allerede nu et øget fokus på at dyrke flere planter til humant konsum i dansk landbrug og en mindre produktion af animalske produkter, noget som vil medføre nye former for værdikæder og grønne jobs i landdistrikterne. Et eksempel er projektet Agrifoodture⁹ som er målrettet udvikling af en industri for planteprodukter til humant konsum. Projekt støttes af Innovationsfonden og inkluderer industrielle aktører fra alle led i fødevareværdikæden, forskere, interesseorganisationer, investorer mm. De estimerer at Danmark kan levere plantebaserede fødevarer der dækker 1-3% af det globale marked.

Den grønne omstilling er også i særdeleshed at finde i bioøkonomien bag nye former for samarbejde og processering af de grønne ressourcer til produkter og tjenester. Det kan være organiske affaldstyper fra industri, landbrug og byer til biogas og andre energiformer. Det kan være cirkulær udnyttelse af biologiske restprodukter processeret til foder, tekstiler eller energi. Eller det kan være processering af biologiske ressourcer til højværdige mediciner, fødevarer m.m. Endelig kan nævnes brug af fornybar energi til højværdige brændstoffer som f.eks. luft, tung- og skibstransport. GreenLab Skive er et sådant eksempel på en industriel symbiose med fornybar energi og samarbejde mellem forskellige aktører i en fælles platform (se case eksempel herunder).

Ejerskab og finansialisering af landbrugsjord

Der iagttages en stigende finansialisering af landbrugsjorden, ikke bare i Danmark men i hele Europa og verden i disse år. Der er desværre ikke statistik over hvor stor andel af arealet som er berørt af 'fjerneejerskab' omend Danmarks Statistik i 2020 lavede en opgørelse over udenlandske ejere, og Hansen et al. (2021) har

⁶ <https://collectiveimpact.dk/>

⁷ <https://lf.dk/viden-om/beskaeftigelse>

⁸ <https://www.statistikbanken.dk/20096>

⁹ [https://pure.au.dk/portal/da/persons/joergen-e-olesen\(d3bcf85c-a32d-4169-8f78-b2bf7fe78102\)/publications/agrifoodture-roadmap-for-sustainable-transformation-of-the-danish-agrifood-system\(cbb0dc09-460f-4e37-a43e-322847057641\).html](https://pure.au.dk/portal/da/persons/joergen-e-olesen(d3bcf85c-a32d-4169-8f78-b2bf7fe78102)/publications/agrifoodture-roadmap-for-sustainable-transformation-of-the-danish-agrifood-system(cbb0dc09-460f-4e37-a43e-322847057641).html)

udarbejdet en rapport om "fremtidens ejerformer" i dansk landbrug. Endelig er det forsøgt at kvantificere fjernejerere og fjernejede ejendomme i et nyligt studie af stedseffekter af nye ejerskabsformer i dansk landbrug (se Broegaard et al. 2021). Strukturudviklingen kan alligevel læses i nogen grad i tal fra Danmarks Statistik. Fra 2010 til 2020 er antallet af landbrugsejendomme reduceret med over 20 % fra ca. 42 000 til 33 000 ejendomme. Samtidig er antal bedrifter over 400 ha fordoblet fra 642 til 1216. Af de 33 000 brug er andelen enkeltmandsvirksomheder reduceret med 10 000 mens andre selskabsformer er øget. Se ^{10 11}.

Der er ikke mange studier om de lokale virkninger af eksternt ejerskab til jord, men et nyt dansk studie, der bl.a. inkluderer casestudier, konkluderer på linje med tidligere forskning på området, at investeringsrationalet, dvs. formålet med investeringen, reflekteres i stedseffekterne (Broegaard, Larsen og Hedetoft 2021). Er investeringen en del af finansialiseringen af landbrugsjorden, er der typisk ikke et fokus på f.eks. samfundsnyttigt landbrug eller landdistriktsudvikling. Nye ejerformer i landbruget som f.eks. nationale eller lokale jordbrugsfonde, har imidlertid ofte erklærede målsætninger indenfor såvel miljø som natur, generationsskifte og landdistriktsudvikling. Disse jordbrugsfondes repræsentanter eller arbejdende bestyrelser involverer sig f.eks. i diversificeringen af afsætningskanaler, der er med til at øge indtjeningen hos primærproducenterne. Dét, at sikre, at der er bosætning af mennesker, der har tilvalgt livet på landet, og har et arbejde eller en virksomhed, de brænder for, er essentielt for at skabe attraktive lokalsamfund på landet. For et lokalsamfund er det ikke det samme, at et hus bebos (som lejeboelig) af en midlertidigt ansat medhjælper på et stort landbrug, eller om det bebos af en person eller en familie, der ser sig selv som en del af lokalsamfundet mange år frem i tiden, og derfor er engageret og tager aktivt del.

Der er også flere eksempler på at meget små landbrug lykkes med at opretholde jobs gennem diversificering af produkter og høvjærddiafgrøder og inddragelse af oplevelsesøkonomiske produkter (Bornholm: Broegaard, 2021; Samsø: Larsen, 2021). Samtidig bidrager særligt det sidste til stedsbrandingen (Broegaard, et al 2021).

Fjernejerskab til landbrugsjord samt strukturudviklingen mod stadig større landbrugsbedrifter forstærker i flg. Broegaard et al. (2021) en udvikling, hvor landdistrikterne funktionstømmes, og hvor landsbyer selv tæt på store provinsbyer føles som 'udkant', fordi gårde og huse står tomme eller lejes ud til midlertidige lejere, der ikke har samme engagement i lokalsamfundet, som folk, der har valgt stedet til og bosat sig permanent.

CAP-reform 2023-2027

På EU-niveau er der forhandlet en CAP-reform for 2023-2027, som betyder at 25% af det samlede tilskud indenfor Søjle 1 (Den direkte hektarstøtte) sker til Ecoschemes-aksen (grønne tiltag der fremmer miljø, klima, biodiversitet). Ecoschemes udarbejdet som incitamentsordning hvor princippet er at tildele økonomisk støtte til de som frivilligt gennemfører yderligere miljøtiltag. Det er endnu ikke afklaret hvor meget der totalt skal flyttes fra Søjle 1 til Søjle 2. I tillæg så er der afsat 3 % som støtte til at fremme generationsskiftet inden for landbruget, mod tidligere 2% af det samlede EU-tilskud ^{12, 13}. I Danmark planlægger regeringen totalt at omfordele ca. 2 mia. mellem bedrifterne.

Landbrug & Fødevarer har gennemført beregninger af de samlede effekter af CAP 2023 og regeringens oplæg til landbrugsforhandlinger for de enkelte bedrifter, hvilket beløber sig til mellem + 50.000 kr. og – 1.600.000 kr. pr. bedrift. Landbrug & Fødevarer ser det derfor ikke som realistisk at gennemføre en grøn omstilling af fødevarersektoren uden støtte fra det offentlige. Sektoren nævner som sammenligning af energisektoren har modtaget et 3-cifret milliardbeløb til sin omstilling og transportsektoren 25 mia. DKK.

¹⁰ <https://www.statistikbanken.dk/statbank5a/selectvarval/saveselections.asp>

¹¹ <https://www.statistikbanken.dk/20202>

¹² <http://lf.dk/-/media/lf/aktuelt/publikationer/lf/2021/vaerd-at-vide-om-landbrugsstoetten.pdf>

¹³ https://lbst.dk/fileadmin/user_upload/NaturErhverv/Filer/Styrelsen/Om_styrelsen/Landbrugsseminarer/2020/Til_hjemmeside_-_Oplæg_PP_til_landbrugsseminar_-_CAP2020_FINAL.pdf

Case eksempler :

Multifunktionel jordfordeling som redskab¹⁴

Multifunktionel jordfordeling (MUFJO) er et redskab, hvor man gennem køb og salg af jorder, kan muliggøre multifunktionelle projekter. I multifunktionelle projekter sammentænkes landbrugsproduktion med bl.a. biodiversitet, drivhusgasreduktion, klimatilpasning, rent vandmiljø, friluftsliv samt landdistriktsudvikling.

I den multifunktionelle jordfordeling tages et eller flere tidligere landbrugsarealer ud af drift for bl.a. at give plads til naturen, forbedre miljøets tilstand og give borgerne adgang til flere oplevelser i det åbne land. Jordfordelingen er et puslespil mellem områdets lodsejere, hvor deltagerne køber og sælger jord med hinanden samtidigt. Resultatet bliver, at lodsejerne, der lader jord gå ud af drift, får tilbudt landbrugsjord i erstatning, og for alle deltagende lodsejere er målet at samle deres marker i større blokke eller på placeringer, så det giver god mening for deres bedrift.

En multifunktionel jordfordeling udspringer af et lokalt samarbejde mellem kommunen og lokale foreninger og lodsejere. I projektet får kommuner mulighed for at realisere kommunale udviklingsplaner inden for natur, miljø og friluftsliv. Lokale foreninger får mulighed for at realisere idéer, der kommer lokalsamfundet til gode og udvikler landdistrikterne. Samtidigt får lokale lodsejere mulighed for at tage jorde ud af drift til natur og miljøformål, for til gengæld at få god landbrugsjord som erstatning samt få samlet jorden omkring bedriften og dermed optimeret deres driftsøkonomi.

Frivillighed er et nøgleord for multifunktionel jordfordeling. Der kan således ikke ske arealændringer medmindre lodsejerne er med på ideen. Projektet skal desuden være et resultat af et samarbejde mellem alle parter.

Et eksempel hvor der er blevet bevilliget støtte til en multifunktionel jordfordeling er i Nørreådal i Viborg kommune.¹⁵

'BioScape' – et biodiversitetsprojekt i Region Midtjylland¹⁶

Med et forventet budget på 37 millioner skal tre pilotprojekter i Region Midtjylland vise, hvordan omlægning af bl.a. landbrugsjord kan gavne både lodsejere, biodiversitet, miljø og klimainsats i biodiversitetsprojektet 'BioScape'. Projektperioden løber fra oktober 2021 til oktober 2026.

Den aktuelle klima- og biodiversitetskrise kræver, at vi som samfund – både globalt og lokalt – arbejder med nye måder at bruge vores jord på. Også bogstaveligt talt. Hele syv af FNs 17 verdensmål for bæredygtig udvikling har med arealanvendelse at gøre, og jordbrug har i sagens natur indflydelse på både CO₂-udslip, fødevarerproduktion, drikkevand og håndtering af øget nedbør. Det er baggrunden for, at Region Midtjylland sammen med otte partnere nu lancerer projektet BioScape med fokus på såkaldt "multifunktionel jordfordeling".

Konkret skal projektet i tre pilotområder – i tæt samarbejde med lodsejerne og baseret på frivillighed – vise, hvordan klima- og biodiversitetsmæssige udfordringer kan løses ved f.eks. at omlægge jord til nye formål. Gerne så flere formål opfyldes på samme tid. Det kan f.eks. være tilbageholdelse af vand, CO₂-lagring, øget biodiversitet og rekreativ værdi.

¹⁴ Beskrivelse hentet fra: <https://lbst.dk/landbrug/arealer-og-ejendomme/jordfordeling/multifunktionel-jordfordeling-mufjo/hvad-er-multifunktionel-jordfordeling/>. Besøgt den 15. september 2021.

¹⁵ <https://viborg.dk/demokrati-og-indflydelse/udvikling-og-planer/udvikling/vi-udvikler-natur-og-klimaprojekter/jordfordeling-i-noerreaadalen-ved-oerum/>

¹⁶ Beskrivelse hentet fra: <https://www.rm.dk/om-os/aktuelt/nyheder/nyheder-2021/september-21/nyt-partnerskab-viser-vej-til-nytankning-af-land-arealer/>. Besøgt 17. september 2021

I projektet deltager Region Midtjylland, Lemvig, Horsens og Hedensted kommuner, SEGES, Danmarks Naturfredningsforening, Aarhus Universitet, SAMN Forsyning og European Landowners Organisation (ELO).

De tre pilotområder i BioScape er Byn Sø i Lemvig Kommune, Endelave i Horsens Kommune og Åstrup Kær i Hedensted Kommune. Projektets aktiviteter går på tværs af de tre projektområder. Det skal give kommunerne mulighed for at udveksle erfaringer og hjælpe hinanden med konkrete tiltag i projekterne. De første synlige aktiviteter i BioScape kommer til at finde sted i løbet af oktober 2021.

GreenLab Skive

GreenLab er en grøn og cirkulær energipark for grønne virksomheder som vil bidrage til den grønne omstilling lokaliseret i Skive kommune. Virksomhederne er tilknyttet et SymbiosisNet™ med bæredygtige energiressourcer som indgår i et smart net baseret på vind, sol og biogas og hvor overskudsenergi fra virksomheder deles med andre, og dermed øger omkostningseffektiviteten. Et Power2X-anlæg med elektrolyseproduktion under opbygning skal bidrage med grøn H₂ og O₂ til industrielle processer og elektrobrændsel.

Bioøkonomi er en central del af virksomhedsmodellerne og udvidelse af værdikæden for biomasse, med ressourcer fra både hav og land til produktion af næringsstoffer, proteinfoder og biogas. Plastikaffald processeres til højkvalitetsolie og kemiske produkter.

Organisatorisk er det et offentlig-privat konsortium med både lokale og globale private virksomheder, universiteter m.m. og med Skive kommune som ejer og forvalter arealet og dets forpagtere. Partnerskabet, netværket mellem interessenterne og det kombinerede fokus på bioøkonomi og PtX er fundamentet for en virksomhedsmodel for grøn omstilling som er mulig og profitabel og med lokale bidrag i form af jobs, økonomiske udkomme og miljøvenlige løsninger^{17, 18}.

1.2. Sammenfatning af MAP Danmarks position

Den grønne omstilling bringer mange muligheder men også udfordringer for at bidrage til reducerede klimagasudslip, diversificere økonomien og skabe nye jobs i landdistrikterne. Disse omfatter i følge MAP Danmark:

- Udvikling af løsninger i den eksisterende bioøkonomi knyttet til landbrugsproduktion som bl.a. omfatter:
 - Produktion af proteiner baseret på græs som et alternativ til importerede proteiner til den danske husdyrproduktion.
 - Ændret fodring for at reducere metangasudslip.
 - Produktion af nye afgrøder til humant konsum.
 - Udvikling af biokul som jordforbedringsmiddel for at forbedre jordens dyrkningskvalitet og øge kulstoflagringen i landbrugsjorder.
 - Nye former for effektivisering af landbrugsdrift bl.a. med nye staldteknologier, avl og genetisk udvikling, forædling af husdyrgødning til energi, brændstof, gødning og karbonbinding med biogas og pyrolyse, reduceret næringsstofbelastning gennem bl.a. præcisionslandbrug, og braklægning og skovrejsning på marginale områder etc.
 - Ændrede dyrkningsformer herunder mere klimavenlige afgrøder.

¹⁷ <https://www.greenlab.dk/>

¹⁸ <https://pub.norden.org/nord2020-001/#78769>

- En landbrugsorganisation som sætter egne mål for bidrag til både klima og biodiversitet og dermed viser til gode intentioner for dansk landbrug og inviterer til dialog med lokalsamfundet.
- Generelt at identificere og bygge på lokale potentialer og fordele
- Prioritering af aktiviteter indenfor den nye bioøkonomi, med nye cirkulære virksomhedsstrukturer og nye processer for bioressourcer som omfatter:
 - energiproduktion som biogas, sol og vind,
 - processering af affald både industri og privat til nye produkter,
 - etablering af Power2Xanlæg

Disse aktiviteter fordrer behov for både arealer og etablering af større infrastrukturer og nye privat-offentlige samarbejdsformer i landdistrikterne. Her er det ofte vigtigt ikke bare med lokal opbakning, men også med lokalt ejerskab^{19,20} for at sikre accept.

- MAP Danmark ser det som særdeles vigtig at sikre at den grønne omstilling bidrager til landdistriktudvikling både med værditilvækst, jobs og uddannelse. Dette betinger også ændrede strukturer for ejerskabsformer til de nye virksomhedsstrukturer, via etablering af lokalt forankrede uddannelsespladser som bygger på lokale ressourcer og i samarbejde med lokale virksomheder.
- Arealanvendelse har fået øget fokus med mange interessenter. Fra at landbrugsarealer primært har været benyttet til fødevarerproduktion i et længere historisk perspektiv med dertil hørende lovgivning, bl.a. i Planloven, er der i dag et øget antal interesser knyttet til arealudnyttelsen.
 - Multifunktionel jordfordeling er et eksempel på hvordan der søges løsninger på tværs af sektorer hvor flere interesser tilgodeses^{21,22}, inkluderet bedre arrangering for landbruget, øget biodiversitet, bedre rekreative muligheder for lokalbefolkningen, såvel som også bidrag til en mere attraktiv bosætningsstruktur m.m. Det er dog en krævende og ikke fleksibel proces, hvor landdistriktudvikling kun i mindre grad er inkluderet.
 - MAP Danmark anbefaler derfor at arealanvendelse sikres en helhedsorienteret planlægning som tager hensyn til de forskellige interesser på en inkluderende måde, og hvor både økonomiske, sociale og miljømæssige hensyn afvejes.

MAP Danmark fremhæver som opfølgning af disse potentialer og relaterede udfordringer følgende områder for nærmere analyse:

- Der er et behov for kundskab og analyser af områder med arealkonflikter og for at identificere hvor de store arealudfordringer er, hvilke konflikter og muligheder der findes, og hvordan multifunktionel jordfordeling kan bidrage positivt for de enkelte interessenter og de tre bundlinjer. Der er samtidigt behov for forbedrede processer, og vejledning i at gennemføre processerne for at sikre inkludering og involvering.
- Det er nødvendigt med analyser af lokal beskæftigelse og lokal værditilvækst, indenfor hvilke sektorer og områder, og hvordan den grønne omstilling kan bidrage til landdistrikternes udvikling.

¹⁹ <https://www.greenlab.dk/>

²⁰ <https://www.bornholmshavvind.dk/>

²¹ [https://pure.au.dk/portal/en/publications/agrifoodture-roadmap-for-sustainable-transformation-of-the-danish-agrifood-system\(cbb0dc09-460f-4e37-a43e-322847057641\).html](https://pure.au.dk/portal/en/publications/agrifoodture-roadmap-for-sustainable-transformation-of-the-danish-agrifood-system(cbb0dc09-460f-4e37-a43e-322847057641).html)

²² <https://www.jaaktuelt.dk/momentum/2021/nr-3/>

- Der er behov for en evaluering af hvordan klimagasudslip beregnes og en gennemførelse af mere solide analyser som tager hensyn til alle udslip fra enten produktion eller forbrug. Dette inkluderer også analyser af produktioner og processer i den grønne omstilling.

2. Uddannelse og kompetencer

2.1. Relevant baggrundsviden

Uddannelser sikrer forsyningen til det lokale og regionale arbejdsmarked, fordi langt størstedelen af dimittenderne bliver boende i det område, hvor de har studeret, efter endt uddannelse. Centraliseringen af uddannelserne i Danmark i de fire store byer betyder derfor også, at man først og fremmest uddanner til arbejdsmarkedet i og omkring de fire store byområder. Det begrænser bl.a. mulighederne for at rekruttere kvalificeret arbejdskraft til mange virksomheder som er placeret uden for de store byer. Og det påvirker i høj grad mulighederne for lokal bosætning og udvikling, hvis ikke man kan tiltrække de nødvendige lærere, sygeplejersker, læger, pædagoger osv. til et område. Funktioner, der er helt afgørende for, at et samfund – om det er stort eller småt – kan fungere.

Ny politisk uddannelsesaftale

Et bredt flertal i Folketinget indgik i slutningen af juni 2021 en uddannelsesaftale²³, som vil sikre tusindvis af nye uddannelsespladser uden for de fire store byer.

I aftaleteksten fremgår det bl.a., partierne ønsker et Danmark, hvor unge menneskers muligheder i livet ikke bliver afgjort af, om man bor i en af de største byer eller i resten af landet. Partierne slår også fast, at gode uddannelsesmuligheder både gavner det danske samfund generelt og lokalsamfundene, der har brug for udvikling, liv og adgang til kompetencer, der følger med lokale uddannelser, samt at bedre uddannelsesmuligheder i hele Danmark er en stor gevinst for de unge, der ikke har lyst eller ressourcerne til at flytte til en storby, men som får mulighed for at uddanne sig tættere på det sted, de bor. Partierne har også fokus på, at det er afgørende for virksomheder i hele Danmark, at man har adgang til kvalificeret arbejdskraft. Det skal de mange nye decentrale uddannelsespladser være med til at sikre: "Derfor er der stort behov for uddannede kompetencer i alle dele af landet. Det gælder både de professions- og erhvervsrettede uddannelser. Det gælder maritime og tekniske uddannelser. Og det gælder specialiserede kompetencer på universitetsniveau. Dertil kommer uddannet arbejdskraft til de velfærdsrettede opgaver i stat, kommuner og regioner," står der i aftaleteksten.

Konkret betyder aftalen, at der i første omgang skal etableres 23 nye uddannelsesudbud uden for de fire store byer²⁴. Samtidig skal der oprettes 1.000 nye velfærdsuddannelsespladser uden for de fire store byer, ligesom der skal flyttes ca. 1.000 eksisterende velfærdsuddannelsespladser fra de fire store byer. Partierne er samtidig blevet enige om en målsætning, der lyder, at de store byer skal reducere optaget med 5-10 % frem mod 2030. Uddannelsesinstitutionerne skal inden foråret 2022 udarbejde en samlet sektorplan for, hvor uddannelserne i stedet skal placeres uden for de fire store byer. Sektorplanen skal belyse, hvordan målsætningen om udflytning eller nedskalering af sektorens samlede optag i de største byer på op til 10 % kan ske frem mod 2030.

I aftalen fremgår det bl.a. også, at der skal indføres et nyt regionalt taxameter, så taxametertaksten for udbud uden for de største byer bliver hævet med 5 % i 2023 stigende til 7 % fra 2027 og frem. Samtidig er partierne enige om at fordoble grundtilskuddet til decentrale uddannelsesudbud til 4 mio. kr. om året samt 2 mio. kr. til uddannelsesfilialer.

²³ <https://ufm.dk/lovstof/politiske-aftaler/aftale-om-flere-og-bedre-uddannelsesmuligheder-i-hele-danmark/politisk-aftale-om-rammerne-for-flere-og-bedre-uddannelsesmuligheder-i-hele-danmark.pdf>

²⁴ <https://ufm.dk/aktuelt/pressemeddelelser/2021/filer/Kort.jpg>

Erhvervsuddannelser

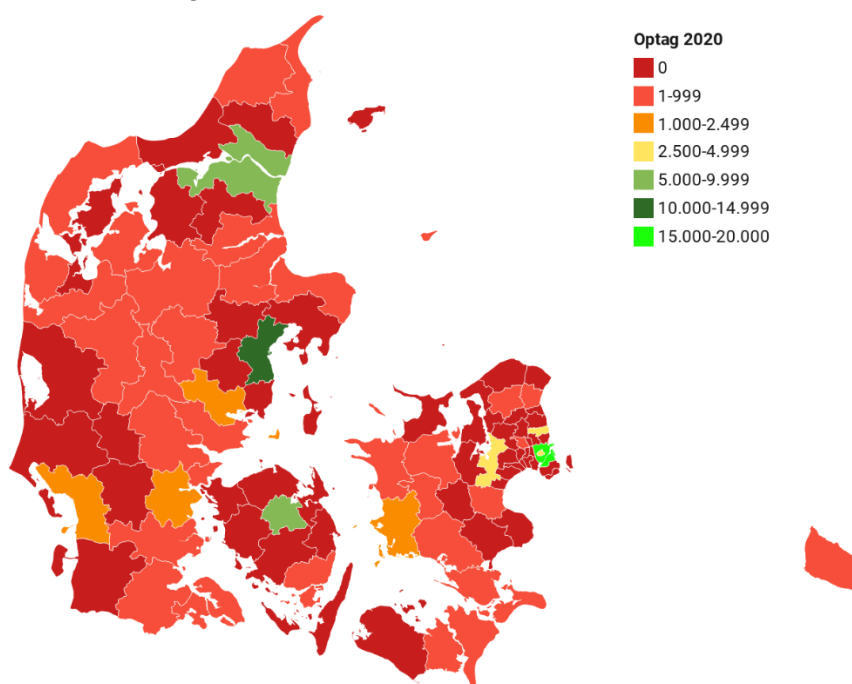
Undersøgelsen "Erhvervsuddannelse og -udvikling i landdistrikterne" viser, at (1) hvis landdistrikterne vil sikre sig faglært arbejdskraft i fremtiden, skal de sørge for lokale praktikpladser, da de unge fra landet bliver boende, der hvor de har gennemført deres praktik og (2) der er forskel på landdistrikterne. Landkommunerne er gode til at holde på de unge faglærte, mens yderkommuner oplever en fraflytning af faglærte, formentlig pga. mangel på uddannelsesmuligheder eller lokale praktikpladser (Hedetoft, Topsø Larsen & Thomas (2020).

Videregående uddannelser

Centraliseringen af de videregående uddannelser i Danmark er stor. Organisationen Balance Danmark har i en analyse af den geografiske fordeling af uddannelsespladser på de videregående uddannelser med optag i 2020 dokumenteret, at 81 % af uddannelsespladserne med optag i 2020 er placeret i hovedstadsområdet, Aarhus, Odense og Aalborg²⁵. De syv kommuner med flest uddannelsespladser, København, Aarhus, Odense, Aalborg, Frederiksberg, Roskilde og Lyngby-Taarbæk, er også de kommuner, der har markant flest uddannelsespladser pr. 1000 indbyggere.

I analysen fremgår det også, at på trods af et stort politisk fokus på flere decentrale uddannelser de seneste år er udviklingen siden 2016 gået i retning af mere centralisering. Antallet af optagne studerende er fra 2016 til 2020 steget med 3.041 i de fire store byområder, mens resten af Danmark har oplevet en minimal stigning på 46 uddannelsespladser i perioden.

Antal studerende optaget på en videregående uddannelse i 2020 fordelt på kommuner

Kilde: Balance Danmark • Lavet med Datawrapper

Centraliseringen af de videregående uddannelser i og omkring de fire store byer er udfordrende for store dele af landet, fordi dimittenderne i høj grad bliver boende i det område, hvor de studerede. Damvad Analytics har i en analyse for Danske Professionshøjskoler om tiltrækning og fastholdelse af dimittender

²⁵<http://balance-danmark.dk/wp-content/uploads/2021/09/Optag-2020.-Antal-uddannelsespladser-paa-de-videregaaende-uddannelser.pdf>

konkluderet, at året efter afsluttet uddannelse bor 75 % af dimittenderne fortsat i den kommune, hvor de studerede.²⁶ I analysen fremgår det også, at det både er lokale og tilflyttere, der bliver boende. Mere end 8 ud af 10 lokale bliver boende i kommunen efter endt uddannelse, mens ca. 2 ud af 3 tilflyttere bor der året efter, uddannelsen er afsluttet.

Også Danske Regioner har i en analyse af dimittenders bosætning efter endt uddannelse dokumenteret²⁷, at 80-87 % af dimittenderne fra universiteter, erhvervsakademier og professionshøjskoler i hovedstaden stadig bor i Region Hovedstaden 2-3 år efter endt uddannelse. På landsplan er det i gennemsnit 71 %, der bliver boende i samme region, som de er uddannet i. Diverse organisationer har peget på, at flere decentrale uddannelser er helt afgørende, hvis vi skal skabe vækst og udvikling i hele Danmark. De er hver især kommet med en række anbefalinger til, hvordan vi sikrer bedre uddannelsesmuligheder i hele landet.

Organisationen Balance Danmark har bl.a. udgivet en række anbefalinger til området²⁸, hvor man først og fremmest foreslår, at Folketinget vedtager en politisk plan og strategi for et decentralt Uddannelsesdanmark, så etableringen og placeringen af de videregående uddannelser sker i en gennemtænkt og samlet plan. Balance Danmark foreslår også, at udbuddet af videregående uddannelser i langt højere grad skal tage udgangspunkt i et regionalt perspektiv, så vi får de erhvervsmæssige styrkepositioner, der varierer fra område til område, til at spille bedre sammen med uddannelserne. Organisationen peger også på nødvendigheden af, at flere lokale virksomheder indgår i et forpligtende samarbejde med uddannelsesinstitutionerne. Et samarbejde vil gøre uddannelserne mere levedygtige og relevante. Det sikrer gode praktikpladser til de studerende, og at virksomhederne kan rekruttere arbejdskraft lokalt. Der er gode eksempler på et forpligtende samarbejde mellem institutioner og virksomheder i fx Kalundborg og Sønderborg.

Landdistrikternes Fællesråd har i et uddannelsesudspil²⁹ foreslået, at dimensioneringsmodellen justeres med nye øvre grænser for optaget på en række videregående uddannelser, så grundlaget for tilgangen af nye studerende til de decentrale uddannelser forbedres. Landdistrikternes Fællesråd foreslår også, at det decentrale grundtilskud øges fra 2. til 4 mio. kr., og at begrænsningen på tilskud til maksimum seks uddannelsessteder fjernes. Samtidig anbefaler fællesrådet, at regeringen nedsætter et ekspertudvalg, der skal komme med bud på, hvordan der kan skabes flere videregående uddannelsesmuligheder uden for de største byer under hensyn til de geografiske og erhvervsmæssige rekrutteringsbehov.

Dansk Industri (DI) foreslår i et større udspil, *Hele Danmark skal blomstre*³⁰, at mulighederne for, at både unge og voksne kan blive i nærområdet, når de skal uddanne eller videreuddanne sig, skal styrkes. Det skal ifølge DI bl.a. ske ved, at kommuner og erhvervslivet involveres, før uddannelser bliver flyttet og etableret, så det sikres, at dimittendernes kompetencer matcher det lokale og regionale arbejdsmarkeds behov. DI mener også, at der er brug for, at uddannelsesstederne i højere grad går sammen med det lokale erhvervsliv og etablerer fælles campus eller andre samarbejdsmodeller, hvor relevante uddannelser kan udbydes i samarbejde på tværs af institutioner fremfor i særskilte institutioner. Forslaget fra DI forudsætter bl.a., at der etableres økonomiske incitamenter og tilskud, der gør det attraktivt for institutionerne at samarbejde, og at barrierer for samarbejde eller fusion i de forskellige institutionslovgivninger fjernes.

Case eksempel : Residential college på Lolland-Falster

Danmarks Tekniske Universitet (DTU), Roskilde Universitet (RUC), Guldborgsund kommune, Lolland kommune, Erhvervshus Sjælland, Business Lolland-Falster og Femern Belt Development har indgået et samarbejde for at skabe nye muligheder for undervisning, forskning og erhverv i forbindelse med etableringen af Femern Bælt-forbindelsen mellem Danmark og Tyskland.

Partnerne planlægger at etablere et residential college på Lolland-Falster, hvor studerende og forskere kan tilbydes bolig- og studieophold i forbindelse med projekter, kurser og forskning. Målet med at oprette et residential college på Lolland-Falster er at skabe et miljø, hvor studerende kan samarbejde med

²⁶ https://issuu.com/danskeprofessionshøjskoler/docs/damvad_analyse_tiltr_kning_og_fasth

²⁷ <https://docplayer.dk/86072171-Analyse-dimittenders-bosætning-efter-endt-uddannelse.html>

²⁸ <http://balance-danmark.dk/wp-content/uploads/2021/02/Flere-uddannelser-til-hele-Danmark.-Balance-Danmark-1.pdf>

²⁹ <https://www.landdistrikterne.dk/wp-content/uploads/sites/5/2019/04/Uddannelsesudspil.pdf>

³⁰ <https://www.danskindustri.dk/globalassets/dokumenter-analyser-publikationer-mv/pdf/opa-analyser/2021/hele-danmark-skal-blomstre---forslag.pdf>

kommuner, lokale virksomheder, institutioner, m.fl. med udgangspunkt i de lokale udfordringer og muligheder³¹.

2.2. Sammenfatning af MAP Danmarks position

Uddannelse og kompetencer er løftet frem af MAP Danmark som et centralt element for at støtte diversificeringen af økonomien i landdistrikterne og landdistriktsudvikling generelt. Særligt bliver vigtigheden af at koble uddannelse, både erhvervsuddannelserne og de videregående uddannelser, med arbejdsmarkedet fremhævet, og at spille bedre sammen med og bygge på de potentialer og erhvervsmæssige styrkepositioner, som der findes i lokalområdet.

Der er særligt store muligheder indenfor den grønne omstilling, hvor der er brug for mange forskellige kompetencer. Uddannelser på forskellige niveauer skal i højere grad tænkes sammen med nye jobs indenfor den grønne omstilling. Derudover kan uddannelser i landdistrikterne være med til at understøtte bosætning, eftersom mange bliver boende i det område, hvor de har uddannet sig.

Som det fremgår af det baggrundsafsnittet, er der i Danmark en debat om virkningen og meningen bag udflytning af uddannelser fra de fire store uddannelsesbyer. Udflytning har potentiale til at ramme en anden målgruppe, når man placerer uddannelsesinstitutioner udenfor de fire store uddannelsesbyer, hvor de som ikke har ønsket eller haft mulighed for at flytte efter uddannelse, i højere grad får tilgang. Selvom der er diskussioner imellem MAP-medlemmerne om udflytning af studiepladser, er der enighed om vigtigheden af at huske at skabe et godt studiemiljø og tænke opbyggelse af studiemiljøer sammen med lokale styrkepositioner, erhvervsliv og forskning for at nå i mål med indsatserne.

Derudover er det helt essentielt for bosætning i landdistrikterne at der findes folkeskoler, praktikpladser og ungdomsuddannelser. Investering i den tidlige uddannelse bliver løftet frem i MAP diskussionerne som vigtigt ift. at imødekomme sociale problematikker.

MAP Danmark efterlyser en analyse af kompetencemæssige værdikæder og hvilke typer af kompetencer der er behov for, for at støtte den fremtidige udvikling. Hvilke værdikæder er der kompetencemæssigt ift. de nye forretningsområder på fx P2X eller landbruget i et perspektiv af livslang læring. En analyse af de unges ønsker til studiemiljø og hvor de ønsker at studere, bliver også efterspurgt.

3. Attraktivitet: Bosætning og services

3.1. Relevant baggrundsviden

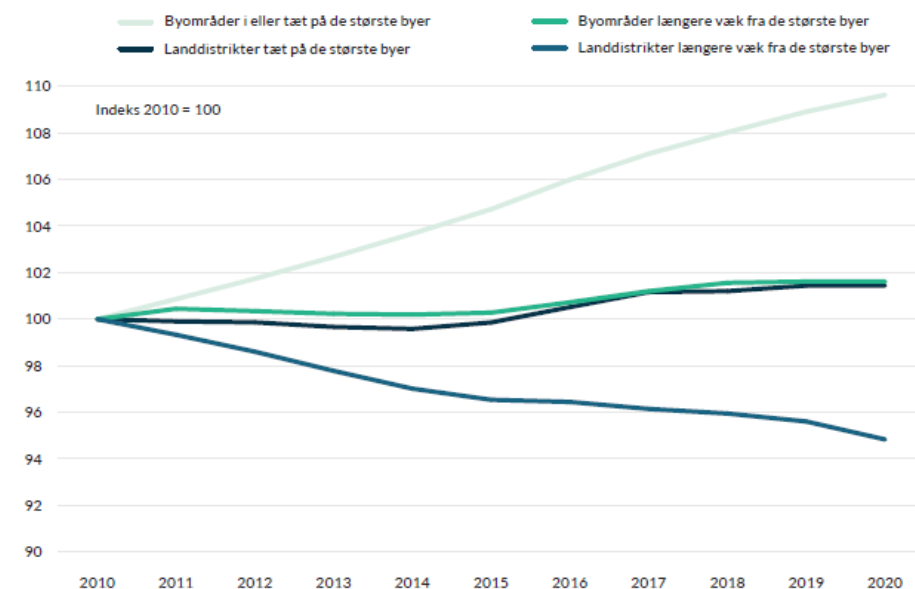
Urbanisering er fortsat en tendens i Danmark. Flytningen foregår ikke kun fra landdistrikter til de største byer, men også fra de tyndt befolkede områder og de mindre byer mod de mellemstore byer. Dermed foregår der en dobbelturbanisering (Erhvervsministeriet 2020).

³¹ <https://ruc.dk/nyheder/universiteter-og-lollandfalter-i-samarbejde>

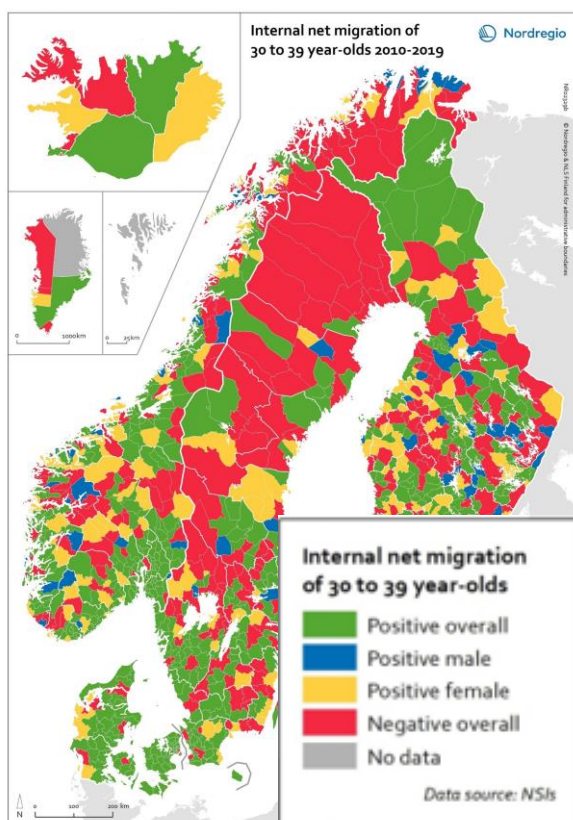
Figur 3.2

Udvikling i befolkningstal fordelt på byer og landdistrikter tæt på og længere væk fra de største byer, 2010-2020

Anm: Befolkningstallet er opgjort den 1. januar hvert år.
Kilde: Danmarks Statistik og egne beregninger

Figur: Erhvervsministeriet 2020

Trods en urbaniseringstendens ser man også at nogle grupper flytter fra de urbane områder til landdistrikterne for eksempel de 30-39 årige (figur 1). Denne befolkningsgruppe er som oftest færdiguddannede og enten har eller er i færd med at etablere familie. Kortet viser, at en signifikant del af landdistriktskommunerne har oplevet en positiv tilflytning, mens de største bykommuner København, Frederiksberg, Aarhus, Odense, Aalborg og Esbjerg har oplevet en overordnet negativ migration for aldersgruppen.

Figur: Intern net migration af 30-39 årige 2010-2019 (Grunfelder et al. 2020)

Senere på året ventes regeringens nye sundhedsudspil om nærhed i sundhed. Regeringen vil arbejde med bl.a. sundhedshuse og nærhospitalet som kan få akutfunktioner steder, hvor der er langt til akuthospitalet.

Tilflytterundersøgelse af motivationen for at flytte til Svendborg kommune

Svendborg kommune oplevede i sidste kvartal af 2020 et overraskende stort antal tilflyttere i forhold til, hvad Svendborg kommune havde forventet. Særligt overraskende var, at mange af tilflytterne kom fra hovedstadsområdet. Derfor iværksatte de en spørgeskemaundersøgelse med efterfølgende interviews for at få indsigt i, hvorfor så mange havde valgt at flytte netop til Svendborg kommune.

Resultater fra undersøgelsen viste, at størstedelen af de nye tilflyttere, som deltog i undersøgelsen, var mellem 26-40 år gamle, 60% var kvinder, og 2/3 havde aldrig tidligere boet i kommunen.

Til spørgsmålet "Hvad fik dig til at vælge at flytte til Svendborg Kommune?" fremhævede flest deltagere naturen (66%) og nærheden til vandet (64%), mens familie, kultur og gode boligpriser var de næstmest fremhævede. Færrest pegede på at uddannelsesmuligheder (11%) eller jobmuligheder (15%) fik dem til at flytte til Svendborg.

Case eksempel : Seniorbofællesskabet Havtorn i Ringkøbing³²

Foto: Søren Palmelund / Realdania By & Byg

Man bor tæt på naturen og vandet men samtidig også tæt på byen. Ringkøbing bys butikker og kulturtilbud ligger inden for 4-5 kilometer og kan nås både på cykel og til bens. Havtorn er et helt nyt og moderne bofællesskab for folk over 50 i den såkaldte Naturbydel.

I bofællesskabet deler beboere lidt mere og bor lidt mindre. De bor i lejligheder fra 50 til 120 m². Alle med terrasser eller altaner i tæt kontakt til naturen. Til gengæld er der lagt op til et aktivt udeliv på den 2.700 m² store naturgrund, hvor beboerne kan boltre sig på blomstereng, i eget orangeri, fællestue, grejskur til kitedrager og kajaker, vaskeplads til mountainbikes osv.

³² Beskrivelse hentet fra: <https://www.landsbyviden.rm.dk/temaer/cases/havtorn-bo-og-naturfaellesskab/> . Besøgt 15 september 2021.

Naturbydelen ved Ringkøbing er et godt eksempel på hvordan man kan udnytte stedse bundne ressourcer og udvikle multifunktionelt. Naturen er udviklet før byggeriet af de første huse gik i gang. Det har tidligere været brugt som landbrugsjord, men blev omdannet til naturtyper, der er karakteristiske for landskaberne omkring Ringkøbing Fjord.

Alle beboere, både i seniorbofællesskabet og resten af bydelen, har private terrasser/altaner og direkte adgang til naturen. Men i stedet for at passe hver sin lille have, er man fælles om enge, søer, bærhaver og frugtlunde, hvor man kan lave forskellige aktiviteter med sine bofæller og naboer på kryds og tværs af generationer.

Som en del af projektet er der skabt et system af vandløb og små søer, der afleder regnvand og dermed sikrer boligerne mod fremtidens hyppigere skybrud. Udviklingen af Naturbydelen sker i et partnerskab mellem Ringkøbing Kommune og Realdania By & Byg.

3.2. Sammenfatning af MAP Danmarks position

At skabe attraktive levevilkår og støtte op om den sociale kapital i landdistrikterne er et aspekt af diversificering af økonomien i landdistrikterne som i høj grad savnes af MAP Danmark i SHERPAs diskussionspapir for temaet.

Flere aspekter er løftet frem af MAP Danmark som vigtige forudsætninger for at understøtte udviklingen af økonomien i landdistrikterne og er samlet under overskriften attraktivitet. Aspekterne knyttet til attraktivitet er bosætning, nye boformer, adgang til services, fysisk infrastruktur, bedre udnyttelse af boligmassen og fællesskab.

I de senere år har landdistrikterne fået fornyet fokus og interesse, særligt i sammenhæng med at bæredygtighed, miljø og klima er kommet højere på den politiske og offentlige dagsorden. Bosætningsundersøgelsen fra Svendborg kommune viser at nogle af årsagerne til tilflytningen til kommunen er lavere boligpriser, et ønske om mere nærhed i lokalmiljøet og muligheden for at være tættere på naturen. Denne trend og fortælling skal der bygges på, og den skal bindes sammen med bæredygtighedsdagsordenen.

Bosætning er løftet frem af MAP Danmark som et centralt aspekt af landdistriktsudvikling og medvirkende til at skabe et grundlag for en diversificering af økonomien. Landdistrikterne må være attraktive områder at bosætte sig i for mennesker i alle aldersgrupper og med forskellig baggrund. I en bosætningsdagsorden er adgang til services centralt. MAP Danmark peger blandt andet på centrale offentlige institutioner og ydelser som skoler, daginstitutioner og sundhedsydelser. Serviceydelser i landdistrikterne skal tilpasses landdistrikternes vilkår, hvor de for eksempel kan leveres på en anden måde end i byerne.

Derudover er der behov for at udvikle infrastrukturen i landdistrikterne med cykelstier, der gør det sikkert at transportere sig rundt på cykel på landet, samt at sikre faktisk adgang til natur via stisystemer. MAP Danmark peger også på potentialet i at udnytte boligmassen i landdistrikterne, for eksempel tomme landbrugsbygninger, bedre og på nye alternative måder.

MAPen fremhæver vigtigheden af at have forståelse for, hvordan man skaber gode fællesskaber og et godt socialt miljø, også for tilflytterne. Her er der gode eksempler fra Lemvig kommune og fra Bornholm kommune som har ansat tilflytterkonsulenter. Bosætningsindsatser bør inddrage og til dels være drevet af de lokale beboerne, men får større effekt ved at få tilført ressourcer, rådgivning og facilitering fra kommune eller andre offentlige instanser. Det er endvidere vigtigt at støtte op om det stærke foreningsliv i landdistrikterne, som er med til at sætte rammerne for at gøre landdistrikterne til attraktive levesteder.

Der er en stigende interesse i nye boformer både seniorbofællesskaber og andre levestællesskaber i landdistrikterne. Alternative boformer i levestællesskaber, oplever medlemmer i MAP Danmark, tiltrækker folk fra byerne som er interesserede i andre levestilkår og fællesskaber. Det kan potentielt bidrage til at skabe en mere mangfoldig befolkningssammensætning på landet af folk med forskellige typer af ressourcer.

4. Iværksætteri

4.1. Relevant baggrundviden

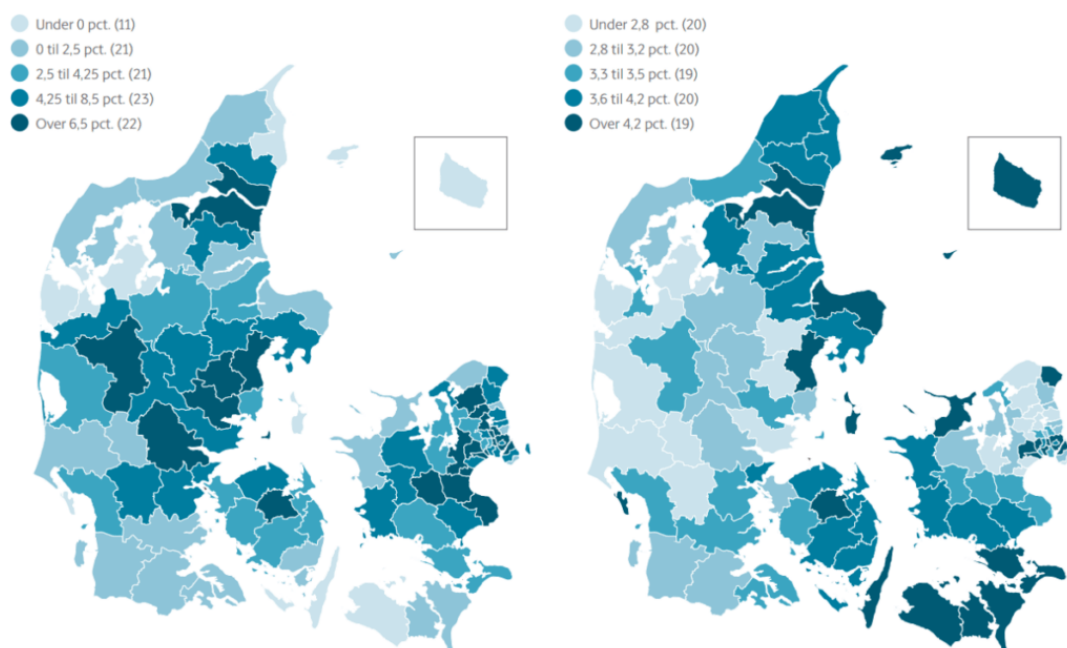
Branchespecifikke vækstvilkår inden for erhverv, der fylder meget i landdistrikterne³³

I Landdistrikterne bliver vækst og udvikling særligt drevet af specifikke brancher, såsom landbrug- og fødevarerproduktion, turisme, søfart, fiskeri, håndværk og industri og produktion. Derfor er det vigtigt for land- og yderområdernes udvikling, at der sker en prioritering og forbedring af de branchespecifikke vækstvilkår inden for erhverv, der fylder meget i landdistrikterne. Eksempler kunne være opdaterede og gode rammevilkår for de danske rederier, fornuftige dyrkningsforhold, konkurrencedygtige skatter og afgifter for landbruget samt gode, billige og fleksible transportmuligheder for turismeerhvervet såvel som en begrænsning af den ulige konkurrence fra offentligt støttede kultur- og idrætsinstitutioner, der eksempelvis driver café og restaurantvirksomhed.

Erhvervslivet i landdistrikterne bidrager i høj grad til dansk økonomi, og landdistrikterne rummer store potentialer inden for landbrug, produktionserhverv, turisme og for mange nye og mindre virksomheder. Imidlertid så finder turisme- og destinationsselskaberne ikke at det er let at indgå i samspillet mellem turisme og lokal udvikling for at finde synergier, lokale styrkepositioner, lokalt ejerskab osv., fordi selskaberne ikke er en myndighed med lokal udvikling i fokus (Bogason et al. 2020).

Ser vi på beskæftigelsen i danske kommuner så er antallet af beskæftigede historisk højt. Således har 87 ud af 98 kommuner, der er spredt over hele landet, flere i beskæftigelse i 2018 sammenlignet med i 2013. Ledigheden er ligeledes lav, dog med regionale forskelle. Dele af Nordjylland og Storkøbenhavn, Sydvestsjælland og nogle af de såkaldte ø-kommuner har, ligesom de fire største byer, en højere ledighed end i resten af landet.

³³ <https://www.landdistrikterne.dk/erhverv/>. Besøgt den 21. september 2021

Figur: Arbejdsløshed i danske kommuner, 2013 og 2018

Kilde: Regeringens regional- og landdistriktpolitiske redegørelse (2019) pba. udtræk fra Danmarks Statistik.

Case eksempel: Crowdfunding i landdistrikterne³⁴

Udvikling, vækst og iværksætteri forudsætter idérigdom, handlekraft og arbejdsomhed – og det er der masser af i landdistrikterne, men særligt på landet er det svært at tiltrække risikovillig kapital. Projektet "Crowdfunding i landdistrikterne" er et samarbejde og partnerskab mellem Landdistrikternes Fællesråd, Dansk Industri og Dansk Iværksætter Forening. Det fælles projekt vil vise vejen for nye finansieringsmuligheder, så iværksættere og nyetablerede virksomheder kan realisere deres forretningsidéer og indfri deres ambitioner.

"Crowdfunding i landdistrikterne" skal vise vejen for et professionelt, men forholdsvis ukendt, finansieringsalternativ, nemlig "reward-baseret crowdfunding". Her rejser iværksætteren startkapital ved at gennemføre en crowdfunding-kampagne, hvor varen eller servicen sælges her-og-nu, men først leveres til investor på et senere tidspunkt. Det bidrager til at dække et finansieringsbehov, men crowdfunding har flere fordele, fordi en kampagne kan gøre iværksætteren klogere på, om der er et marked for forretningsidéen, og ligeledes mobilisere en række ambassadører blandt investorerne, der på forskellig vis bakker op om idéen.

For at øge kendskabet til crowdfunding vil projektet tage tre iværksættere i hånden for sammen at udvikle tre professionelle kampagner, der gennemføres hen over sommeren 2021. Læring og erfaring fra kampagnerne samles i et digitalt lærings- og værktøjsunivers målrettet iværksættere.

Derudover vil projektet invitere kommuner, erhvervshuse og lokalområder omkring de tre iværksætttermiljøer til et samarbejde om lokale events med fokus på iværksætteri, finansieringsmuligheder og crowdfunding. Det hele skal munde ud i en række policy-anbefalinger samt en national konference på Christiansborg, der danner ramme for en dialog om forbedrede rammevilkår på området med fokus på succeser og potentialer.

Projektet sigter både opad mod beslutningstagere og udad mod de lokale iværksætttermiljøer. Ambitionen er at sikre de bedste betingelser for de mange lokale idémagere og iværksættere, der brænder for at omsætte idé til forretning – og forretning til lokal vækst og udvikling. En udvikling, der er med til at give et lokalområde en positiv selvforståelse og et godt omdømme, som igen kan inspirere til, at flere søger livet og lykken på landet. Projektet er bevilget af Erhvervsstyrelsens Crowdfunding-pulje og løber i 2021.

³⁴ Beskrivelse hentet fra: [Crowdfunding i landdistrikterne - Landdistrikternes Fællesråd](#). Besøgt den 9. september 2021.

4.2 Sammenfatning af MAP Danmarks position

Planloven er central i forhold til arealudvikling og placering af virksomheder, placering af boliger og muligheder for rekreation og dermed vigtige rammebetingelser for lokaludvikling. MAP Danmark mener derfor, at det er vigtigt at revurdere Planloven i forhold til fremtidig arealanvendelse. I dag oplever nogen virksomheder (ikke landbrug) barrierer i forhold til Planloven. Det kan være i forhold til udnyttelse af eksisterende landbrugsbygninger til andre formål eller til udvikling af nedlagte landbrug til andre former for virksomheder. MAP Danmark mener derfor at det er vigtigt at se på de gældende rammer, skal de justeres for eksempel i forhold til nye aktiviteter som energianlæg eller boliger i det åbne land jf. afsnittene om facilitering for iværksætter i tilknytning til grøn omstilling så vel som for bosætning og lokal tilhørighed.

MAP Danmark fremhæver tilsvarende udfordringer i forbindelse med erhvervsfremme, vækst og landdistriktsudvikling. Det ses bl.a. i forhold til finansiering af byggeri baseret på ejendomsvurderinger hvor vurderingerne er højere indenfor udvalgte vækstzoner.

Strandbeskyttelsen som er en del af naturbeskyttelsesloven nævnes også som på en gang både at bidrage til at sikre almenhedens adgang til strande og kyster, samtidig som at den i nogen tilfælde skaber store problemer for især små øer.

Oplevelsesøkonomien er en anden vigtig sektor i landdistrikterne, særligt er naturen blevet mere attraktiv for mange turismeaktiviteter f.eks. glamping og brug af shelters. Andre eksempler er promovring og salg af lokale fødevarer, gastronomiske oplevelser og besøgsårde som bidrager til kundskabsbygning om hvor råvarerne kommer fra, med gode madoplevelser, med kulturel bevidsthed om sted m.m. For eksempel er der mange godser som tilbyder glamping, retreats, gastronomi, bryggerier, sport, naturoplevelser og adventure, – aktiviteter som ikke kun er beregnet for turisme, men også som aktiviteter for lokalbefolkningen.

Delvis i kølvandet af Corona så er ideen om små co-work miljøer også kommet mere i fokus. Co-workmiljøer etablerer sig i små landsbyer for eksempel i dele af eksisterende tomme bygning. Digitaliseringen og pandemien har medført at en del arbejdstyper er blevet mindre stedsafhængige og derfor giver mulighed for at flytte sin arbejdsplads så vel som udnytte et behov for iværksætter. Der er nedsat en Ekspertgruppe med deltagelse af Landdistrikternes Fællesråd om Lokal forankret ejerskab til Iværksætter.

Den cirkulære økonomi med nye virksomhedssamarbejdet åbner også op for bl.a. nye former for affaldshåndtering og hvordan små virksomheder kan udnytte forskellige typer af affald til nye produkter.

Videre nævnes støtte af alternative finansieringsformer som fremmer lokalt ejerskab e.g. GreenLab eksempel. Finansiering er ofte en udfordring for små virksomheder men også for nye virksomhedsformer som for eksempel industrielle klynger som GreenLab. Her er det vigtigt at udnytte kapitalstærke virksomheder med lokal tilknytning til finansiering af nye virksomheder. Det er i en del tilfælde ikke kapital der mangler, men der mangler et system hvor finansierer finder sig mere trygge i sådanne nye finansieringsformer.

MAP Danmark anbefaler en grundig revision af planloven for at sikre bedre tilpasning til landdistrikternes struktur og potentiale.

Videre ser MAP Danmark det som vigtigt at udvikle systemet for alternative finansieringsmuligheder som sikrer lokalt ejerskab.

5. Finansiering

5.1. Relevant baggrundsviden

Forskningsprojektet "Boligfinansiering i landdistrikterne" har undersøgt de udfordringer som er forbundet med at skaffe realkreditlån til køb af bolig i landdistrikterne og den skævvridning af boligmarkedet mellem land og by som har fundet sted de seneste årtier (Noe et al. 2020). Oftest løftes den stigende urbanisering frem som en årsag til finansieringsproblemerne i landdistrikterne. Projektet konkluderer dog, at finansieringsproblemerne ikke udelukkende kan forklares af stigende urbanisering, men at udfordringerne i høj grad skyldes en stigende finansialisering af det private boligmarked. Finansialiseringen har en selvforstærkende og skævvridende effekt i forhold til landdistrikterne. Denne udvikling har bidraget til at boliger i højere og højere grad er blevet investeringsobjekter.

Forskerne bag rapporten peger på, at vil man ændre på udviklingen i landdistriktsområderne, må man for alvor tage livtag med finansialiseringens selvforstærkende mekanismer som bidrager til skævvridningen af boligmarkedet mellem by og land.

Udfordringerne på boligområdet gør sig også gældende på erhvervsområdet. Der er for eksempel store udfordringer med at skaffe finansiering indenfor landbruget (Thorsøe & Noe 2019), men det gør sig også gældende indenfor andre erhverv som dagligvarebutikker. Finansieringsudfordringerne er en barriere for at nye virksomheder eksempelvis indenfor den grønne omstilling kan etablere sig i landdistrikterne.

EU-projektet SUFISA *Sustainable Finance for Sustainable Agriculture and Fisheries* (www.sufisa.eu) som blev udført fra 2015-2019, undersøgte blandt andet finansieringsudfordringerne indenfor det danske landbrug. Projektet satte også fokus på ejerforholdene i dansk landbrug, herunder fjernejerskab af landbrugsjord som er beskrevet nærmere under kapitlet "Grøn omstilling".

5.2. Sammenfatning af MAP Danmarks position

Vanskelighederne ved at optage lån til at købe eller renovere huse på landet bremser udviklingen i landdistrikterne. Borgere som ønsker at købe eller renovere hus i landdistrikterne oplever, at deres låneansøgning bliver afvist baseret på det faktum, at huset ligger i et bestemt postnummer i landdistrikterne. Finansieringsproblemet i landdistrikterne er en udfordring for diversificeringen af økonomien i landdistrikterne og ændring af produktionen som er med til at skabe en skævvridning mellem by og land.

Problematikken med at optage lån er løftet frem af MAP Danmark som en vigtig dimension knyttet til dette positionspapirs tema som må adresseres.

6. Digitalisering

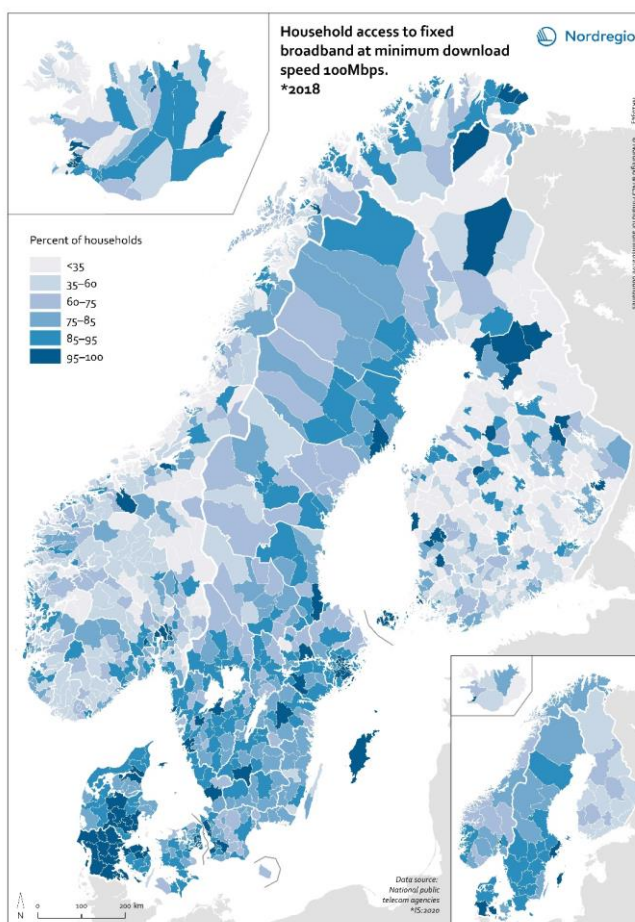
6.1. Relevant baggrundsviden

Velfungerende digital infrastruktur er essentielt for at drive virksomheder, tiltrække borgere og muligheden for at arbejde på distance.

For at støtte bredbåndsudviklingen i Danmark blev en statslig bredbåndspulje oprettet i 2016. I perioden mellem 2016-2020, er der blevet udmøntet godt 480 millioner til at sikre bedre bredbånd for omkring 21.000 adresser, der inkluderer både boliger, virksomheder og sommerhuse. Med finanslovsaftalen for 2021 blev der afsat 100 mio. kr. til bredbåndspuljen 2021³⁵.

Selvom Danmark overordnet set har et godt udbygget bredbåndssystem i en international kontekst (European Commission 2020), er der stadig forskelle i tilgængelighed og hastigheden af bredbånd mellem land og by. Kortet viser procentdelen af hushold på kommunalt niveau som har adgang til en bredbåndsforbindelse med mindst 100Mbps fra 2018.

Figur: Household access to fast broadband at municipal level (Randall, Vestergård, and Meijer 2020).

6.2. Sammenfatning af MAP Danmarks position

Digitalisering er et 'must' for landdistriktsudvikling. En god digital forbindelse er essentielt for at fastholde arbejdspladser og tiltrække virksomheder til landdistrikterne. Derfor må og skal hurtig og stabil digital infrastruktur være tilgængeligt i hele Danmark.

Med nedlukningen af landet under corona krisen arbejdede en stor del af den danske befolkning hjemmefra. En øget brug af distancearbejde post-corona har potentiale til at skabe nye muligheder for landdistrikterne. Øget brug af distancearbejde har blandt andet potentiale til at skabe øget bosætning i landdistrikterne, eller understøtte at folk kan bruge mere tid på landet for eksempel i sommerhuse. Man kan tænke sig nye konstellationer som f.eks. co-working spaces der kan være med til at understøtte lokalt fællesskab og lokal økonomi.

³⁵ <https://ens.dk/ansvarsomraader/bredbaand/bredbaandspuljen/baggrund-og-lovgivning>

Anbefalinger fra MAP Danmark

Grøn omstilling

- Det er vigtigt at sikre, at den grønne omstilling bidrager til landdistriktsudvikling både med værditilvækst, jobs og uddannelse og generelt bygger på lokale potentialer og fordele. Det skal bl.a. gøres:
 - Gennem udvikling af landbrugsproduktionen med nye produkter, ændrede processer i jord, dyr og stald samt nye ejerstrukturer, der spiller positivt ind i landdistriktsudviklingen.
 - Gennem at understøtte samarbejde og dialog mellem landbruget og lokalsamfundet.
 - Gennem at understøtte aktiviteter indenfor den nye bioøkonomi med cirkulære virksomhedsstrukturer og nye processer baseret på bioressourcer.
 - Ved at bidrage til lokalt tilpassede virksomhedsstrukturer, via etablering af lokalt forankrede uddannelsespladser som bygger på lokale ressourcer og i samarbejde med lokale virksomheder.
- Sikre en arealanvendelse som tager hensyn til de forskellige interesser, herunder de lokale borgeres, på en inkluderende måde og igennem en helhedsorienteret planlægning på tværs af sektorer og hvor økonomiske, sociale og miljømæssige hensyn afvejes.

Uddannelse og kompetencer

- Understøt koblingen mellem uddannelse, både erhvervsuddannelser og universitetsuddannelser, med arbejdsmarkedet.
- Opbyg lokale vidensmiljøer og kompetencehubs med fokus på de lokale styrkepositioner og lokale potentialer.

Attraktivitet: bosætning og services

- Understøt aktiviteter som styrker den sociale kapital i landdistrikterne herunder støtte op omkring foreningslivet.
- Sørg for at have god og sikker fysisk infrastruktur som cykelstier og stier der skaber tilgængelighed til naturen.

Iværksætteri

- Gennemføre en grundig revision af Planloven for at sikre tilpasningen til landdistrikternes struktur og potentiale.
- Udvikle systemet for alternative finansieringsmuligheder som sikrer lokalt ejerskab og fremmer adgang til kapital.

Finansiering

- Udfordringerne med at optage boliglån i landdistrikterne er en hæmsko for udvikling i landdistrikterne, og bør blive adresseret.

Digitalisering

- Forsæt med at udvikle den digitale infrastruktur til alle (=husholdninger, virksomheder og offentlige institutioner) har hurtig, høj kvalitet, stabil og rimelig adgang.

Appendix

Tabel 1 Samling af bemærkelsesværdige projekter /initiativer /redskaber /metoder fordelt på tema.

Navn	Tidspunkt for implementering	Kontakt/internetadresse
Grøn omstilling		
Vidensportal for landdistrikterne: Energi, klima og ressourcer	2021-	Alt om energi, klima og ressourcer - Vidensportal for landdistrikter (rm.dk)
Bornholms havvind	2019-	https://www.bornholmshavvind.dk/
Attraktivitet: Bosætning og services		
Nye Naboer- mere øliv	Maj 2018 - Maj 2020	https://danske-smaaoer.dk/nye-naboer/4759/ se bl.a. undersøgelse om hvorfor folk flytter til øerne: https://issuu.com/sammenslutningenafdanskesmaoer/docs/til-og-fraflytterrapport-feb.-2020-m.-bilag og idékatalog: https://issuu.com/sammenslutningenafdanskesmaoer/docs/id-katalog-bosetning
Online kursus ved Åbo akademi universitet 'Habitability'	Forår 2021	https://www.abo.fi/en/centre-for-lifelong-learning/habitability/ https://www.abo.fi/wp-content/uploads/2021/02/Habitability_kurs_beskrivning-3.pdf
Tilflytterservice på Bornholm		https://xn--nstestopbornholm-uob.dk/
Vidensportal for landdistrikter: Bo- og livsformer	2021-	Alt om bo- og livsformer - Vidensportal for landdistrikter
Munksøgaard	2000-	http://www.munksoegaard.dk/index.html
Nær Velfærd (3-i-1: læge, borgerservice, IT support)	2021-2022	
Vimby, den rummelige landsby (bo- og dagtilbud, projekt støttet af Aarhus kommunes Corona-endhedspulje, arbejdsfællesskaber personer i fleksjob mm)	2012-?	https://www.landsbyviden.rm.dk/temaer/cases/vimby/

7. Referencer

- Bogason, Á, Karlsdóttir, A. & Broegaard, R.B. (2020) *Planning for sustainable tourism in the Nordic region: Pan-Nordic analysis of Regional Tourism Strategies for rural areas*, Nordregio Report 2020:12.
- Broegaard, Rikke B. (2021). *Imarksættelse på Bornholm. Stedseffekter af nye ejerformer i landbruget? Case notat 5*. Nexø: Center for Regional- og Turismeforskning. 32 sider.
- Broegaard, Larsen & Hedetoft (2021): *Stedseffekter af nye ejerformer i landbruget. Landbrugets rolle i den lokale udvikling. Synteserapport fra projektet "Landbruget og lokale værdikæder – hvordan bidrager ejerskabsformer og forretningsmodeller i landbruget til landsbyernes trivsel? Nexø: Center for Regional og Turismeforskning (CRT). 145 sider. <https://crt.dk/project/landbrug-og-lokale-vaerdikaeder/>*
- Christensen, H.A. (2021) *Jordfordeling møder muren på grund af stive regler*, Landbrugsavisen, 2. oktober 2021, <https://landbrugsavisen.dk/avis/jordfordeling-m%C3%B8der-muren-p%C3%A5-grund-af-stive-regler>
- Danmarks Statistik. (2020). *Udenlandske ejere af landbrug*. Notat fra Kontor for Erhvervsindberetning og registre (BGN/LLF, 13. februar 2020)
- Erhvervsministeriet (2020) *Regional- og landdistriktspolitisk redegørelse 2020 – Regeringens redegørelse for Folketinget*, Erhvervsministeriet, København K.
- European Commission. 2020. *The Digital Economy and Society Index (DESI)*.
- Gallent, N., Hamiduddin, I., Juntti, M., Livingstone, N., & Stirling, P. (2019). *New Money in Rural Areas. Land investment in Europe and Its Place Impacts*. Palgrave Macmillan.
- Grunfelder, J., Norlén, G., Randall, L. & Sánchez Gassen, N. (2020) *State of the Nordic Region 2020*, Nordic Council of Ministers, Copenhagen K.
- Gyimóthy, S. (2017). The reinvention of terroir in Danish food place promotion. *European Planning Studies*, 25(7), 1200–1216. <https://doi.org/10.1080/09654313.2017.1281229>
- Hansen, Henning Otte, Møller, M., Olsen, J. V., & Pedersen, M. F. (2021). *Fremtidens ejerformer i dansk landbrug – udfordringer og løsninger*.
- Hedetoft, A., Topsø Larsen, K. & Thomas, A. (2020): *Erhvervsuddannelse og – udvikling i landdistrikterne*. Notat til Folketingets Udvalg for Landdistrikter og Øer. Center for Regional- og Turismeforskning.
- Klimarådet (2021) *Statusrapport 2021: Danmarks nationale og globale klimaindsats*, Klimarådet, København K.
- Kristensen, L., Primdahl, J., & Vejre, H. (2015). *Dialogbaseret planlægning i det åbne land* (Lund; Annemarie (ed.); 1st ed.). Bogværket.
- Larsen, R. B. (2021). *Lokal Jordbrugsfond: Yduns Have, Samsø. Stedseffekter af nye ejerformer i landbruget? Case notat 4*. Nexø: Center for Regional- og Turismeforskning.
- Noe, E., Fersch, B., Larsen, M.R. & Falk, M.H. (2020) *Boligfinansiering i landdistrikterne. Historisk og aktuel analyse af mulighederne for boligfinansiering i landdistrikterne og konsekvenserne for boligmarkedet i et landdistriktsperspektiv*, CLF report 75/2020, SDU:Center for landdistriktsforskning.
- Primdahl, J., Kristensen, L., & Møller, K. H. (2019). *Fremtidens kulturlandskaber - visioner og planer for det åbne land* (Jørgen Primdahl, L. Kristensen, & K. H. Møller (eds.)). Bogværket.
- Randall, L., Vestergård, L.O. & Meijer, M.W. (2020) *Rural Perspectives on Digital Innovation: Experiences from small enterprises in the Nordic countries and Latvia*, Nordregio report 2020:4, Nordregio, Stockholm.
- Refsgaard, K., Kull, M. Slätmo, E., Erdal B.T., Jóhannesson, T., Sigfússon, & Thomsen, T.L. (2020) "The biobased circular economy – employment and other outcomes", Chapter 9, *State of the Nordic Region*, Nord 2020:001, Nordic Council of Ministers.

Thorsøe, M.H. & Noe, E. (2019) *Fremtidens virksomhedskonstruktioner i dansk landbrug – ejerskifter, finansiering og robusthed!* Center for Landdistriktsforskning, SDU.

Topsø Larsen, K., Hedetoft, A., Clausen J. (2019): Landdistrikternes adgang til faglært arbejdskraft. Erhvervsuddannelsessystemets mobilitetsmønstre i Danmark. Forskningsrapport. Center for Regional- og Turismeforskning, Nexø og Frederiksberg.

Topsø Larsen, K., Hedetoft, A., Clausen, J.. (2019): Sammenfatning: Landdistrikternes adgang til faglært arbejdskraft. Erhvervsuddannelsessystemets mobilitetsmønstre i Danmark. Sammenfatning af forskningsrapport. Center for Regional- og Turismeforskning, Nexø og Frederiksberg.

Topsø Larsen, K. (2017): Notat 2/2: Unges orienteringer i erhvervsuddannelsessystemets komplekse geografi. *Casestudier fra Region Nordjylland og Bornholm*. Forskningsrapport baseret på interviewundersøgelse, Notat 2/ 2. Center for Regional- og Turismeforskning, Nexø.

Topsø Larsen K (2015): *Unge og erhvervsuddannelsessystemet i Danmarks udfordrede lokalområder. Casestudier fra Region Nordjylland og Bornholm*. Forskningsrapport baseret på registerdataanalyse, Notat 1/ 2. Center for Regional- og Turismeforskning, Nexø.

www.rural-interfaces.eu

SHERPA has received funding from the European Union's Horizon 2020 Research and Innovation Programme under Grant Agreement No. 862448. The content of the document does not reflect the official opinion of the European Union. Responsibility for the information and views expressed therein lies entirely with the author(s).